

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2021-42-151>
УДК 347.466

О. П. Печений, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1480-1864>

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗУМІННЯ СПАДКОВОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ ЯК ПРАВОВОЇ ФОРМИ

***Анотація.** У роботі представлена сучасна проблематика спадкових правовідносин. Висвітлені теоретичні питання спадкових правовідносин як правової форми спадкування. Автор акцентував увагу на особливостях цього різновиду правовідносин, які дозволяють визначити їх юридичну природу, зміст, специфіку.*

***Ключові слова:** спадкове право, спадкування, спадкові правовідносини, спадицина.*

Постановка проблеми. Необхідність дослідження сутності спадкових правовідносин у сучасних соціально-економічних умовах зумовлена складністю їх теоретичної природи, її особливим місцем у системі цивільних правовідносин. Дослідження спадкових правовідносин права застави є підґрунтям для визначення сутності спадкування, необхідність у якому посилюється динамікою майнового обороту, оновленням і розвитком право-

вих конструкцій спадкування, проблемним характером участі у спадкових відносинах публічно-правових утворень, зокрема суб'єктів права комунальної власності. Видається недостатнім позиціонувати спадкові правовідносини лише як різновид цивільних правовідносин, оскільки це не розкриває їх сутності, місця у механізмі спадкування.

Мета статті. Проведення дослідження сприятиме вдосконаленню механізму спадкування і місця спадкових відносин у його структурі, підвищенню ефективності застосування законодавства про спадкування, у тому числі у випадках залучення до сфери спадкового права суб'єктів права комунальної власності, що визначається метою цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми спадкових правовідносин у тому чи іншому ракурсі активно досліджувалися в наукових працях Ю. О. Заїки, З. В. Ромовської, О. Є. Кухарєва, О. П. Печеного, С. Я. Фурси, Є. О. Рябокона, І. А. Бірюкова та ін., але в питанні визначення їх сутності залишаються сегменти, які потребують наукового погляду й аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовідносини, будучи найбільш загальним поняттям, складають основу категоріального апарату юридичної науки, їх використовують як інструментарій усі галузі. У той же час правовідносини як результат уяви являють собою певну наукову абстракцію, і саме в цьому полягає їх цінність для юриспруденції і цивілістики зокрема. У юридичній науці категорія правовідношення займає місце серед розроблених, однак про вирішення або вичерпання чи принаймні окреслення кола проблем правовідношення вести мову передчасно. Серед сучасних дослідників існує погляд на правовідношення як на *юридичний науковий прийом* [1, с. 211]. Це дещо підмиває саму конструкцію правовідношення і викликає певну розгубленість серед дослідників. Так, О. М. Родіонова, визнаючи викладену думку невдалою, тим не менш констатує, що її не можна називати принципово невірною, оскільки важко не погодитися з твердженням про те, що правовідносини не існують — вони лише мисляться. Натомість усі інші правові явища, включаючи і правові норми, будучи ідеальними, — також мислимі, а значить, їх можна назвати юридичними науковими

прийомами. Із цього приводу авторка резюмує, що запропоноване визначення не відображає сутності явища [1, с. 211; 2, с. 176]. Безперечно, зводити сутність правовідношення лише до наукового прийому не зовсім вірно, перш за все виходячи з того, що правовідношення не може представлятися *тільки* (виключно) науковим прийомом. Однак не будемо заперечувати й того, що в самій сутності правовідношення присутній елемент наукового прийому, що підкреслює його методологічну цінність. Отже, можемо зазначити, що саме правовідношення не є суто науковим прийомом, тим не менш у самому правовідношенні, його механіці присутній такий прийом, що зводиться до надання правової форми існуючим соціальним зв'язкам, що дає підстави і в спадкових правовідносинах вбачати правову форму спадкування [3].

Доктринальні погляди на цивільне правовідношення залишаються стабільними, навряд чи є підстави вести мову про розробку за останні роки новітніх вчень про правовідношення, його сутність, правову природу. Досить привабливим і навіть улюбленим для представників теоретичної науки є *визначення правовідносин як урегульованих правом суспільних відносин, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків* [4, с. 302]. Наукові роботи і підручники із загальної теорії, видання яких відділяють цілі епохи і десятиріччя, практично дослівно співпадають, надаючи визначення правовідносинам із тією різницею, що роботи радянського періоду додають до цього емоційне забарвлення: правовідношення і *є не що інше*, як суспільне відношення, урегульоване нормами права [5, с. 178]. Цей підхід тиражується як у підручниках, навчальних виданнях із цивільного права [6, с. 52], так і в роботах із спадкового права. Так, існує погляд на спадкове правовідношення як суспільне відношення, яке виникає між учасниками цивільного обороту у зв'язку зі смертю особи з приводу належних їй майнових прав та обов'язків, урегульоване нормами спадкового права [7, с. 96]. Характерно, що в теоретичних працях радянського періоду, які відрізнялися певною казуїстичністю і навіть схильністю до схоластики, визначення правовідношення як суспільного відношення супроводжувалося певними застереженнями. З одного

боку, правовідношення і є суспільне відношення, урегульоване нормами права, а з іншого — це вже той вигляд, якого набуває суспільне відношення, будучи врегульованим нормами права [5, с. 178, 183]. Відповідно, навіть і в той час такий погляд на сутність правовідношення не був таким уже безумовним. Утім, складно заперечувати, що це визначення, як і багато теоретичних конструкцій загального і галузевого призначення, ґрунтується на розробках німецької юридичної науки. Відоме визначення правовідношення як відмінного від інших явищ соціального життя врегульованого правом зв'язку між особами [8]. Не викликає сумнівів, що саме ці розробки класичних німецьких авторів і стали основою для подальших розробок теорії правовідношення.

З одного боку, такий стан наукових поглядів свідчить про певну стабільність доктрини правовідношення, але з іншого — невже ж нічого не розвивається в теорії права у розрізі поглядів на поняття правовідношення? Очевидно, юристи озброїлись цим визначенням як вічним, піддавшись його оманливій простоті і чіткості, що, звичайно, виглядає примарним. Не вдаючись до спокуси тут же запровадити якесь інше визначення, тим не менш зазначимо, що запропоноване поняття не є універсальним і не здатне охопити багатьох ситуацій, які потребують іншого бачення теорії правовідношення.

У цивільному праві загальноправове поняття правовідношення є широко вживаним, проникаючи у всі підгалузі й інститути, виступаючи як інструмент і предмет наукових цивілістичних досліджень, у яких створено розгалужені класифікації правовідносин.

Слід виділити різні види та відповідні їм рівні цивільних правовідносин. Схематично це може бути зображено так: правовідносини *першого порядку* — речові і зобов'язальні, абсолютні і відносні, договірні і недоговірні, майнові і немайнові (організаційні); *другого* — корпоративні, спадкові відносини; *третього* — іпотечні. Необхідність такого поділу зумовлена як сферою застосування відповідних правовідносин, так і їх особливостями. При цьому цивільні правовідносини другого і третього рівнів не можна вважати «цілісними», навпаки, їм притаманні такі риси,

які дозволяють говорити про неповне відображення в них сутності правовідношення як правового явища певного виду. Зокрема, спадкові правовідносини не можуть бути віднесені ні до речових, ні до зобов'язальних, несуть ефект усіченого суб'єктного складу, локальну сферу функціонування – тільки у підгалузі спадкового права та мають інші особливості. Вони у повній мірі не можуть бути віднесені ні до абсолютних, ні до відносних, існує навіть думка про виокремлення окремих умовно-абсолютних спадкових відносин [9]; можуть бути виділені й інші особливості цих відносин. Істотною відмінністю спадкових правовідносин слід визнати те, що вони можуть існувати (змінюватися, припинятися) лише як відносини правові. Отже, спадкові правовідносини характеризуються тим, що не можуть бути віднесені ні до абсолютних, ні до відносних, вони посідають особливе місце в системі цивільних правовідносин, несуть ефект «усіченого» суб'єктного складу, можуть функціонувати як основні або допоміжні правовідносини.

Спадкові правовідносини моделюються як правова форма спадкування, тобто переходу прав і обов'язків померлої фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) у порядку посмертного універсального (спадкового) правонаступництва. При такому підході потребує з'ясування зміст поняття «правова форма», яке досить широко використовується у юридичній термінології, іноді виходячи за межі права. З позиції теорії цивільного права правова форма виглядає результатом наукового аналізу оцінки суспільних явищ та їх елементів нормами цивільного права, який знаходить свій вираз у ствердженні чи запереченні можливості та (або) необхідності певної поведінки учасників цих відносин. Щодо спадкових правовідносин як правової форми спадкування, то про них можна вести мову в тій мірі, у якій вони співпадають з іншими спадковими відносинами (наступництвом), будучи їх частиною, відображеною в праві.

Специфічним є ціннісне ставлення до спадкового правовідношення, його співвідношення з іншими складовими механізми правового регулювання. Доцільно звернути увагу, що поняттям правовідношення практично не оперує законодавець, дуже рідко – суб'єкт правозастосування, тому дослідження,

аналіз, розробка цього поняття прирошує суто наукове знання, відмежовуючи його від досліджень коментаторської і прикладної спрямованості. Категорія правовідношення є рушійним чинником розвитку юридичної науки. Водночас щодо досліджуваного поняття спостерігається накопичення кризових і стагнаційних проявів, категорія правовідношення все більше набуває умоглядного характеру, перетворюючись із теоретичної моделі в якийсь елемент юридичного канону. Дослідження правовідношення з теоретичних боків усе більше набуває ознак юридичної схоластики, що не може не викликати занепокоєння і навіть схильність до думки, що правовідношення – не діалектична категорія, а лише умоглядна наукова конструкція. Сформовані юридичною наукою теоретичні уявлення про правовідносини досить мляво реагують на те, що в рамках предмета цивільно-правового регулювання виникають нові види цивільних правовідносин (корпоративні, інформаційні, інноваційні) або ж це нове (змістовне, об'єктне та ін.) наповнення зазнають уже відомі види цивільних правовідносин (житлові, спадкові та ін.), з'являються спроби симбіозу самостійних груп правовідносин – речових і зобов'язальних, абсолютних і відносних, створивши певні гібриди правовідносин у вигляді «речово-зобов'язальних» та їм подібних. Виходячи з цього, дослідження проблематики правовідношення як на загальнотеоретичному, так і на галузевому рівнях є необхідним, корисним і не втрачає своєї актуальності. У цьому плані варто зазначити, що вплив права на існуючі соціальні зв'язки наразі не вичерпується наданням останнім правових форм як результатів такого впливу; можливо, варто вести мову про появу й інших, зокрема цифрових, форм тих чи інших соціальних зв'язків, відображених у праві. І тут доцільно очікувати появи *цифрових* форм спадкових та інших цивільних правовідносин.

Диференціація цивільних правовідносин відбувається при виокремленні найбільш вагомих складових системи права: сфер права, коли виокремлюються приватні і публічні правовідносини, галузей; коли йдеться про цивільні правовідносини; підгалузей, що дозволяє виділити речові, корпоративні, зобов'язальні, відносини щодо виключних прав, житлові, сімейні та спадкові

відносини. При цьому на штабелі підгалузі процес диференціації не зупиняється; рухаючись далі, у площині таких внутрішньогалузевих утворень, як інститути і субінститути, можуть бути названі вексельні, розрахункові, іпотечні та інші цивільні правовідносини. Отже, спадкове право як відносно самостійна, відособлена, наділена власним методологічним апаратом підгалузь у своєму функціонуванні стикається з виникненням та динамікою спадкових правовідносин. Аргументом на користь необхідності визнання за спадковими правовідносинами права на існування слід визнати певну автономію спадкового права у системі цивільного права. Спадкове право не тільки має власний предмет (у рамках предмета цивільного права), але й використовує інші чинники, зокрема принципи спадкового права. Усе це впливає на можливість виокремлення спадкових правовідносин як самостійної категорії. При цьому цінність категорії спадкових правовідносин відображається у двох напрямках:

— науково-категорійна — для наукового пізнання спадкового права;

— інструментальна — виступає інструментом регулювання, перш за все у практичному аспекті, коли формуються відносини між конкретними особами. У цьому плані існує пропозиція визначити спадкові правовідносини як *засіб*, за допомогою якого абстрактна норма об'єктивного цивільного права набуває конкретного вираження в регулюванні фактичних суспільних відносин, і одночасно як *спосіб* регулювання цих суспільних відносин [10]. Однак при застосуванні такого підходу не проглядається сутність спадкового правовідношення, а лише виділяються його призначення і функції в системі цивільного права. Крім того, слід визнати наявність у цій пропозиції певної логічної помилки, оскільки *спосіб* регулювання відносин не може бути самим відношенням, навіть правовим. Тому висловлене бачення спадкових правовідносин не може сприйматися як їх завершена концепція.

Висновки. Виходячи з викладеного, слід зробити висновок про спадкові правовідносини як правову форму спадкування, тобто переходу прав і обов'язків померлої фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) у порядку посмертного

універсального (спадкового) правонаступництва. Спадкові правовідносини можуть існувати лише як відносини правові, відірвано від механізму правового регулювання спадкування вони не функціонують. Крім того, спадкові правовідносини характеризуються тим, що не можуть бути віднесені ні до абсолютних, ні до відносних, вони посідають особливе місце в системі цивільних правовідносин, несуть ефект «усіченого» суб'єктного складу, можуть функціонувати як основні або допоміжні правовідносини.

Список використаних джерел

1. Белов В. А., Бабаев А. Б. Проблемы общего учения о гражданском правоотношении. *Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики* / под общ. ред. В. А. Белова. Москва : Юрайт-Издат, 2007. С. 197–263.
2. Родионова О. М. Механизм гражданско-правового регулирования в контексте современного частного права. Москва : Статут, 2013. 336 с.
3. Печений О. П. До питання про особливості спадкових правовідносин. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 99–103.
4. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
5. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. Москва : Юрид. лит., 1961. 380 с.
6. Советское гражданское право. Т. 1 / отв. ред.: О. С. Иоффе. Ю. К. Толстой, Б. Б. Черепахин. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1971. 472 с.
7. Барщевский М. Ю. Наследственное право : учеб. пособие. Москва : Белые альвы, 1996. 192 с.
8. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts / begründet von K. Larenz ; fortgeführt von M. Wolf. —9., neubearbeitete und erweiterte Auflage. München : C. H. Beck, 2004. S. 328–329.
9. Бориславська М. В. Суб'єкти спадкового правонаступництва та суб'єкти (учасники) спадкових правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2019. Т. 18, № 3 (71). С. 136–157. URL: https://unz.univer.km.ua/article/download/71_136-157/pdf.
10. Бірюков І. А. Поняття та характеристика спадкових правовідносин. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (106). С. 26–35. URL: <https://scientbul.naiau.kiev.ua/index.php/scientbul/article/download/762/767/>.

References

1. Belov V. A., Babaev A. B. (2007). Problemy obshchego ucheniya o hrazhdanskom pravootnosheniyu. *Hrazhdanskoe pravo: aktualnye problemy teoryy u praktyky*. V. A. Belova (Ed.). Moskva: Yurait-Yzdat [in Russian]

2. Rodyonova O. M. (2013). Mekhanyzm hrazhdansko-pravovoho rehulyrovanyia v kontekste sroemennoho chashnoho prava. Moskva: Statut [in Russian]
3. Pechenyi O. P. (2015). Do pytannia pro osoblyvosti spadkovykh pravovidnosyn. *Problemy zakonnosti*. issuer. 129, 99–103 [in Ukrainian]
4. Zahalna teoriia prava. O. V. Petrishyn. (Ed.). (2020). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
5. Yoffe O. S., Sharhorodskiy M. D. (1961). Voprosu teoryy prava. Moskva: Yuryd. lyt. [in Russian]
6. Sovetskoe hrazhdanskoe pravo. Voice. 1. O. S. Yoffe. Yu. K. Tolstoi, B. B. Cherepakhyn. (Eds.). (1971). Lenynhrad: Yzd-vo LNU [in Russian]
7. Barshchevskiy M. Yu. (1996). Nasledstvennoe pravo. Moskva [in Russian]
8. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts / begründet von K. Larenz; fortgeführt von M. Wolf. –9., neuberarbeitete und erweiterte Auflage. Munchen : C. H. Beck, 2004, 328–329 [in German]
9. Boryslavska M. V. (2019). Subiekty spadkovoho pravonastupnytstva ta subiekty (uchasnyky) spadkovykh pravovidnosyn *Universytetski naukovy zapysky*, voice 18, № 3 (71), 136–157. URL: https://unz.univer.km.ua/article/download/71_136-157/pdf [in Ukrainian]
10. Biriukov I. A. (2018). Poniattia ta kharakterystyka spadkovykh pravovidnosyn. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1 (106), 26–35. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/download/762/767> [in Ukrainian]

О. П. Печеный

**К вопросу о понимании наследственного правоотношения
как правовой формы**

***Аннотация.** В работе представлена современная проблематика наследственных правоотношений. Освещены теоретические вопросы наследственных правоотношений как правовой формы наследования. Автор акцентировал внимание на особенностях этого вида правоотношений, которые позволяют определить их юридическую природу, содержание, специфику.*

***Ключевые слова:** наследственное право, наследование, наследственные правоотношения, наследство.*

O. P. Pechenyi

To the Question of Understanding the Inheritance Relation as a Legal Form

***Summary.** The work presents the modern problems of hereditary legal relations. The author determined that it is insufficient to position hereditary legal*

relations only as a kind of civil legal relations, because it does not reveal their essence, place in the mechanism of inheritance. The article covers theoretical issues of hereditary legal relations as a legal form of inheritance. The author drew attention to the peculiarities of this type of legal relationship, which make it possible to determine their legal nature, content, and specificity. Hereditary legal relations is not a purely scientific method, however, in the relationship itself, its mechanics is such a technique that comes down to giving legal form to existing social ties, which gives grounds to see the legal form of inheritance in inheritance.

In the article the author singled out different types and corresponding levels of civil legal relations. Schematically, it is depicted as follows: first-order legal relations – property and obligation; absolute and relative; contractual and non-contractual; property and non-property (organizational), the second – corporate, hereditary relations, the third – mortgage relations.

In the article, the author pointed out that the influence of law on existing social ties is not limited to providing them with legal forms as a result of the influence of law. We should talk about the emergence of digital forms of certain social connections, reflected in the law.

Hereditary legal relations is a legal form of inheritance, that is a transfer of rights and obligations of the deceased individual (testator) to other persons (heirs) in the order of posthumous universal (hereditary) succession.

Hereditary legal relations can exist (change, terminate) only as legal relations. Hereditary legal relations are characterized by the fact that they can not be classified as absolute or relative, they occupy a special place in the system of civil legal relations, have the effect of «truncated» subject composition, can function as a basic or auxiliary legal relationship.

The author determined that the category of hereditary legal relations is inherent scientific – categorical – for scientific knowledge of inheritance law, and instrumental value – is a tool of regulation, when hereditary relations are formed between specific individuals.

Differentiation of civil legal relations occurs when identifying the most important components of the legal system: areas of law, when separating private and public legal relations, industries, when it comes to civil legal relations, subsectors, which allows to distinguish property, corporate, binding, exclusive rights, housing, family and hereditary relations. The inheritance relationship is considered not only as a method and means of legal regulation of relations that arise in connection with the death of an individual – the testator.

Keywords: inheritance law, inheritance, hereditary legal relationship, heirs.